

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

12(21)

2012

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**RELIGIJOS ETNOLOGIJA
IR LIAUDIŠKASIS PAMALDUMAS**

Sudarytojas JONAS MARDOSA

**ETHNOLOGY OF RELIGION
AND FOLK RELIGIOSITY**

Edited by JONAS MARDOSA

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKCIINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCIINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytis Čiubrinskas)</i>	7

Straipsniai / Articles

Religijos etnologija ir liaudiškasis pamaldumas / Ethnology of Religion and Folk Religiosity

Jonas Mardosa

Įvadas į religijos etnologiją, liaudies religiją ir liaudiškąjį pamaldumą: paradigmų ir tyrimo turinio klausimai	9
Introduction to the Ethnology of Religion, Folk Religion and Folk Piety: Paradigms and Research Content. Summary	27

Halina Bondarenko

Šiuolaikinė ukrainiečių liaudiškojo religingumo transformacija	31
Modern Transformation of Ukrainian Folk Religiosity. Summary	48

Skaidrė Urbonienė

Kryždirbystė išeivijoje: religingumo ir/ar lietuviškumo manifestacija	51
Cross Crafting in Emigration: Manifestation of Religiosity and / or Lithuanian Identity. Summary	72

Jonas Mardosa

Verbos sakralumas ir kasdieniškumas: lytiškumo dimensija	75
Sacred and Profane Aspects of Palm Sunday <i>Verba</i> : the Dimension of Gender. Summary	101

Rimantas Sliužinskas

Mirties kaip miego samprata Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų tradicijoje	105
The Understanding of Death as Sleeping in the Evangelical Lutheran Tradition of Klaipėda Region. Summary	120

Aušra Kairaitytė

Bibliinių ir hagiografinių siužetų plėtotė tradiciniame lietuvių folklore	123
The Development of Biblical and Hagiographic Plots in Traditional Lithuanian Folklore. Summary	142

Liudmila A. Tulceva

Sakralusis supimosi universumas rusų agrariniame kalendoriuje	145
The Sacral Universe of the <i>Kachalnoe</i> Day (before St Peter's Fast) in the Russian Agrarian Calendar. Summary	163

Kiti straipsniai / Other articles*Darius Daukšas*

Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas <i>ribinėse zonose</i>	167
<i>Lithuanian Poles: Constructing Ethnic and National Identity in Border Areas.</i>	
Summary	192

Diskusijos / Discussions*Irma Šidiškienė*

Antroponimų ir toponimų topografija etnografiniuose tekstuose: metodologinis požiūris	195
Topography of Anthroponyms and Toponyms in Ethnographic Texts: Methodological Approach. Summary	213

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Pertti J. Anttonen. Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship (<i>Lina Būgienė</i>)	215
Teodoras Lepneris. Prūsų lietuvis. V. Gerulaitienė (pareng.) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	221
Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. V. Čiubrinskas (sud.) (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	224
Rasa Čepaitienė. Paveldosauga globaliajame pasaulyje (<i>Vytautas Tumėnas</i>)	228

Konferencijos / Conferences

23-ioji AABS konferencija „Globalioji Baltija: ateinantys dvidešimt metų“ (<i>Auksulė Čepaitienė, Ieva Kripienė</i>)	238
12-oji EASA konferencija Paryžiuje (<i>Vida Savoniakaitė, Vytis Čiubrinskas</i>)	243

Sukaktys / Anniversaries

Venantui Mačiekui – 75-eri (<i>Gražina Kadžytė</i>)	249
---	-----

University Press). P. J. Anttonenas ypač daug dėmesio skiria šiame veikale pateiktam „pasakojimui apie Suomiją“ (*the story of Finland*, p. 155), pabrėždamas, kad ši knyga yra tiesiog neprilygstamas dokumentas, atspindintis, koku mastu XIX–XX a. suomių folkloristai buvo ištraukę į politinę ir karinę nacionalinę propagandą eksploatuodami tautos istoriją, liaudies tradicijas, nacionalinio charakterio bruožus ir geografines aplinkybes.

Visgi, P. J. Anttoneno požiūriu, tos knygos trūkumas – jos teorinis silpnumas: mat, užuot kritiškai analizavęs XIX a. romantinį herderiškąjį nacionalizmą, W. A. Wilsonas apie šį procesą kalba iš tų pačių vokiškajai nacionalizmo teorijai būdingų pozicijų; jo tikslas esąs atskleisti „suomių pastangas per folklorą atrasti savąją praeitį“ (p. 155). Dėl šio ir kitų panašaus pobūdžio veikalų įtakos suomių nacijos kūrimą pradėta kelti kaip pavyzdį kitoms rašytinės istorijos neturinčioms tautoms – pirmiausia, žinoma, „giminiškiems“ ugrofinams Rusijoje, bet kartais ir Afrikos bei Azijos šalims (p. 158). Tuo tarpu P. J. Anttoneno nuomone, politinę folklorinių nacionalinių simbolių

vertę ir įtaką neretai linkstama pervertinti (p. 161).

Ilgą ir įvairialypę folkloro panaudojimo suomių nacijos formavimo procese istoriją jis analizuoja paskutiniajame knygos skyriuje, išryškindamas dvejopas jos implikacijas: pasitelkiant folklorą nesyk mėginta įrodyti ir suomių tautos senumą, ir jos modernumą (p. 174). Lygiai taip pat ir pastaruoju metu, kaip pažymi autorius, užuot folklorinį simbolizmą pasitelkus agitacijai prieš ES, Suomijoje paprastai nutinka priešingai – samprotavimais apie ugrofiniškąjį paveldą stengiamasi pagrįsti suomių tinkamumą būti modernios Europos tautų bendrijos nariais (p. 176). Tai vėlgi patvirtina pagrindinę knygos mintį, kad tradicija folkloriniame diskurse reiškia ne tęstinas, saugotinas ir gaivintinas senąsias veiklos formas, o tokias senovinio tautiškumo reprezentacijas, kurias dera vertinti ir nostalgikiškai aukštinti, bet sykiu ir jas peržengti, kad liudytų apie tautos istorinę pažangą valstybės ir modernumo kūrimo link (p. 177). Belieka pavydėti suomių folkloristikai tokio minties skaidrumo ir savirefleksijos gelmių, kuriomis džiugina ir žavi ši P. J. Anttoneno knyga.

Lina Būgienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Teodoras Lepneris. **Prūsų lietuvis.** Vilija Gerulaitienė (pareng.). Vilnius: LII leidykla, 2011. 258 p.: iliustr.

Lietuvos etnologai sulaukė svarbaus šaltinio – Teodoro Lepnerio knygos lietuviškojo leidimo. Knyga lietuvių kalba prabyla daugiau kaip po 300 metų nuo pirmojo leidimo. Be teksto vokiečių kalba, pateikiamas ir lietuviškasis vertimas, du įvadiniai straipsniai (Vilijos Gerulaitienės „Teodoras Lepneris ir jo veikalas *Prūsų lie-*

tuvis“ ir Irmos Šidiškienės „Teodoro Lepnerio etnografija“), santrauka vokiečių kalba, abiem kalbomis iliustracijų sąrašai, asmenvardžių, vietovardžių ir baltų kalbų žodžių ir posakių rodyklės. Leidinys papuoštas unikaliomis iliustracijomis. Ši knyga neeilinė ir turi didelę svarbą Lietuvai ir visame pasaulyje pasklidusiems lietuvininkais besivadintiems žmonėms.

Dvidešimtas amžius nebuvo dėkingas lietuvininkams Lietuvoje ir už jos ribų. Lietuvininko Vytauto Gocento žodžiais:

„Tradicijos, gyvenimo būdas ir visa etninė kultūra, susiformavusi Mažajai Lietuvai esant atskirtai nuo tautos kamieno ir veikiamai Vakarų kultūros, reformuoto evangelikų (liuteronų) tikėjimo, išskyrė šio krašto žmones iš kitų, čia po karo iš Didžiosios Lietuvos, ypač iš SSSR atkeltųjų ir atsikėlusiu gyventojų. Savo krašte lietuvininkai tapo etnine mažuma, netekusia ankstesnės padėties, tėvų ar savo namų, bažnyčių. Jie išblaškyti miesteliuose ir miestuose, po keletą šeimų beliko kaimuose“ (Gocentas Vytautas. 1995. Lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“, Vėlius N. ir kt. (red.). Lietuvininkų kraštas: 429–434. Kaunas: Litterae Universatis, p. 430).

Pastaruoju metu Lietuvoje nemažai dėmesio teikiama Mažosios Lietuvos kultūrai. Atgimus Lietuvai siekiama prikelti iš užmaršties ir Mažosios Lietuvos muziką, dainas, giesmes, žaidimus, tautosakos ir etnografijos palikimą. Lietuvai priklausančioje Mažosios Lietuvos dalyje susiformavo penktasis – Mažosios Lietuvos etnografinis regionas, lygiateisis Aukštaitijos, Dzūkijos, Suvalkijos, Žemaitijos etnografiniams regionams. Daugelis jaunimo, net ir tie, kurių tėvai atvyko iš kitų Lietuvos vietovių, tapatinasi su Mažosios Lietuvos kultūra ir teigia esantys Mažosios Lietuvos etnografinio regiono gyventojai. Tačiau daug dažniau negu kitur kultūrinis tapatumas kuriamas „iš knygų“. Todėl kiekviena prikelta knyga turi aukso vertę ne tik etninės kultūros tyrinėtojams, besidomintiems Lietuvos etnine kultūra, bet ir kraujo, giminystės ryšiais susijusiems bei kitiems šiame krašte gyvenantiems ir lietuvininko savimonę įgyjantiems žmonėms. Taigi, knyga svarbi ne tik mokslininkams.

V. Gerulaitienės įvadiniame straipsnyje minima trumpa T. Lepnerio gyvenimo biografija ir aplinkybės, kuriomis buvo parašyta ši knyga. 1690 m. parašytas ir 1744 m. pirmą kartą išleistas, o 1848 m. antrojo lei-

dimo sulaukęs kūrinyms dar kartą buvo perspausdintas 2009 m. leidykloje „Kessinger Publishing“, keli skyreliai (apie krikštynas, piršlybas, vestuves, muziką ir muzikos instrumentus, mirtį bei laidotuves) publikuoti ir Norberto Vėliaus parengto „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ trečiame tome. Tačiau XX a. aštuntajame dešimtmetyje Berlyno valstybinės Prūsų kultūros paveldo bibliotekos Rankraščių skyriuje buvo rastas „Prūsų lietuvių“ rankraštis. Jis skiriasi nuo publikuoto knygoje. Joje nemažai lietuviškų žodžių spausuvininkai, nemokėdami šios kalbos, iškrapė. Klaidos ir neatitikimai V. Gerulaitienės leidime gretinami ir nurodomi, taigi šis Lepnerio knygos leidimas yra pats tiksliausias.

Etnologė I. Šidiškienė pastebi, kad Lietuvą šis leidinys pasiekė tik XIX a. trečiajame–ketvirtame dešimtmetyje. Nebuvo jo ir Vilniaus universiteto bibliotekoje. Šį darbą etnologė lygina su M. Pretorijaus ir E. Wagnerio darbais. Pretorijus daugiau dėmesio skyrė tikėjimams, o T. Lepnerio darbo struktūra daugiau primena E. Wagnerio. Nemažai dėmesio skiriama požiūriui į lietuvių aptarimui, atskiras skyrius skirtas tikybai, kalbai ir muzikavimui, kitas – būstui, maistui ir išvaizdai, o daugiausia vietos skirta gyvenimo ciklo šventėms aptarti. Etnologės požiūriu, T. Lepnerio darbo suskirstymas, palyginti su kitų, yra savitas ir prisidėjo prie etnologijos mokslo raidos. Daugiausia dėmesio skirta T. Lepnerio vestuvių aprašymo analizei. Jis pirmasis išskyrė „piršlybų“ sąvoką. Taip pat gana įdomūs ir Lepnerio bei Pretorijaus vestuvių aprašymų lyginimai. Mažiau dėmesio skirta krikštynų ir laidotuvių analizei. Lepneris, kaip ir kiti to meto tyrinėtojai, rėmėsi įvairiais rašytiniais šaltiniais, kuriuose rašyta apie lietuvius. Pagrindinis jo tikslas buvo išsiaiškinti Būdviečių parapijos padėtį. Lepneris tam turėjo puikias

galimybes, per ketvirtį amžiaus jis galėjo stebėti parapijiečius, bet, matyt, jo santykiai su lietuviais buvo gana oficialūs. Jis pasikliaudavo „kurfiursto valsčiaus žemės teisėjo“ ar kito garbingo žmogaus ir tikriausiai tik vyrų pasakojimais. Moterų patirtis, matyt, nebuvo perteikta.

Etnologės teigimu, T. Lepneris lietuvius vertino misionieriškai – kaip krikščionis vokiečiai, žiūrintis į lietuvius būrus kaip į neišprususius vietinius gyventojus, ir kartu kaip aukštesnio luomo atstovus. Tačiau palyginti su E. Wagnerio pozicija, jo priešiškas nebuvo toks akivaizdus ir paniekiamas. Mano nuomone, tas požiūris nelabai skyrėsi ir nuo Didžiosios Lietuvos dvasiškių. Pažvelkime į Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios pamokslus. Nors kunigas ir lietuvis, požiūris į parapijiečius dažnai panašus. Tuo tarpu, pasak I. Šidiškienės, vienų ar kitų dalykų aprašymai dažnai parodo realią padėtį, kad kritikuojami dalykai iš esmės nėra neigiami, kaip gali atrodyti iš pirmo išpūdzio. Pavyzdžiui, dėl aprangos, papročių. O girtavimas minimas daugiausia per vestuves. Tuo tarpu teigiamų bruožų įvardijama daugiau. Buvo teigiamai vertinamas darbštumas, bendruomeniškumo jausmas. Lietuvininkų būdo pranašumų jis randa lyginamas su vokiečių valstiečių aprašymais.

V. Gerulaitienė šį leidinį įvertino kaip antrą garsiausią etnografinį veikalą po Mato Pretorijaus kūrinių. Tačiau toks lyginimas, mano nuomone, yra kiek per drąsus. Nors T. Lepnerio leidinys yra kur kas mažesnės apimties, tačiau apima daug platesnį kultūros sričių spektrą. *Lietuvių etnografijos bruožuose* (1964 m.) šį leidinį Vacys Milius įvardijo kaip savotišką Rytų Prūsijos etnografinę monografiją, svarbią ne tik etnologams, bet ir istorikams bei kalbininkams.

Pirmasis iš penkiolikos skyrių yra skirtas Lietuvos vardo kilmei, antrajame trumpai apibūdinamas lietuvių gyvenamas plotas Prūsijoje (Ragainės, Tilžės, Klaipėdos, Įsruties, Labguvos valsčiai, iš dalies ir Šakių, Teplavos, dar Jurbarko, Želvos, Toplaukių išdo valsčiai). Tolesni skyriai kiek netikėtai skiriami papročiams: trečiasis – krikštynoms, ketvirtasis – piršlyboms, penktasis – vestuvėms. Šeštajame aprašoma lietuvininko išvaizda, būdas, septintajame – apavas, apranga. Aštuntasis skyrius apibūdina pastatus, verslus, amatus, devintasis – maistą, gėrimus, namų apyvoką, dešimtas – muziką, muzikos instrumentus, pramogas ir žaidimus. Neproporcingai dideliame dvyliktajame skyriuje negailėta pagyrų lietuvių kalbai, pateikiama ir patarlių, mįslių. Dvyliktasis, tryliktasis ir keturioliktasis skyriai skiriami religiniams dalykams (prašoma lešų išleisti religinių knygų ir žodyną) ir pamaldumui, keturioliktasis – liaudies medicinai ir penkioliktasis – mirčiai ir laidotuvėms. Struktūra gana neįprasta, nors sudėta pagal logišką seką, kurią sudaro tautos kilmė, žmogaus gimimas, gyvenimas ir mirtis. Krikščioniškos religijos dalykai pateikti beveik knygos gale, tarp muzikai, pramogoms bei kalbai ir gydymui bei laidotuvėms skirtų skyrių. Bet kokių atveju knyga, net ir remiantis šių dienų kriterijais, galėtų būti pavadinta vientisa, apibendrinamąja Mažosios Lietuvos tautotyros (Volkskunde) monografija. Tokios ne tik XVII a. pabaigoje, bet ir XVIII a. dar nebuvo. O ir dabar analizuodami palankynas ar vestuves, įtraukdami į kulinarijos paveldą skilandį, kitus produktus, rašydami apie šventines sūpuokles ir dar apie daugelį lietuvių etninės kultūros paveldo reikšmių pradedame citata iš *Prūsų lietuvių*. Tikiu, kad ne viena skaitytoja knyga paskatins domėtis praeitimi, etnologija ir istorija.

Reikia pabrėžti neįkainojamą vertę jos ir sudarytojos Vilijos Gerulaitienės įnašą į knygos rengimą, taip pat įvertinti mokslinės redaktorės Irmos Šidiškienės, recenzentų Ingės Lukšaitės ir Domo Kau-no nuopelnus. Tinkamai savo darbą atliko

redaktorė Aldona Radžvilienė, dailininkas Algimantas Dapšys ir maketuotoja Žy-dronė Jakonytė. Knygą malonu paimti į rankas. Ji skoninga, kukli, tačiau didi savo turiniu. Tarsi Mažvydo žodžiais prabyla – „imkite mane ir skaitykite“.

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. Vytis Čiubrinskas (sud.). Kaunas: Vytauto Didžiojo uni-versitetas, 2011. 204 p.

Smagu pasidžiaugti nauja knyga, na-grinėjanti, kokia yra šiuolaikinės kin-tančios visuomenės ir „įsivaizduojamos bendruomenės“ lietuviškoji tapatybė emigracijoje. Sudarytojo Vyčio Čiubrinsko žodžiais, knygoje „mėginama naujai pažvelgti į šiuolaikinio nacionalinio iden-titeto ir transnacionalinės migracijos sam-pratas ir nubrėžti išjudinto lietuviškojo identiteto kontūrus šiuolaikinės lietuvių emigracijos kontekstuose“ (p. 4). Ši knyga yra tarpdisciplininius (socialinius-antropologinius ir sociologinius) tyrimus api-bendrinanti studija – mokslinių straipsnių rinkinys. Moksliniai tyrimai atlikti 2007–2009 m. įgyvendinant projektą „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeiza-cijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuvišku-mo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių poli-tikos“, remtą Lietuvos mokslo tarybos.

V. Čiubrinsko teigimu, „ilgalaikėms ir santykinai stabilioms kolektyvinėms tapa-tybėms lokaliu ir nacionaliniu lygmeniu vis didesnius iššūkius kelia transnaciona-lizmo procesai, peržengiantys nacionalinės valstybės ir nacionalinio identiteto ribas. Nykstančios istorinių ir šiuolaikinių vals-tybių sienos, tautinių ribų niveliavimasis,

be kita ko, sąlygojamas ir atitinkamų Eu-ropos Sąjungos nuostatų, iš esmės pakeitė situaciją, kuriai esant anksčiau formuoda-vosi lokalaus ar nacionalinio identiteto poli-tikos. Tad transnacionalinių, migrantiškų ir kitaip *išjudintų* (angl. k. *displaced*) iden-titetų išryškėjimas yra akivaizdi reakcija į greitai nykstančias tariamo homogeniš-kumo ribas vis labiau globalizuojamame pasaulyje“ (p. 5). Pagrindinis projekto, šios knygos tikslas – nustatyti dabartinės *išjudintos* lietuvių tautinės tapatybės mo-delius, emigrantų naudojamų tautinės tapatybės išsaugojimo arba asimiliacijos strategijų turinį ir jų priklausomybę nuo skirtingų valstybių vykdomų politikų (p. 7). Tyrimai atlikti penkiose minėtose vals-tybėse, analizuota nacionalinio identiteto politikų lyginamoji apžvalga, atlikta šių šalių pagrindinių laikraščių diskurso ana-lizė. Metodologiškai bandyta „iš pirmų lūpų pagal antropologijoje taikomą *emic / etic* perspektyvą apčiuopti ne tik tai, ką žmonės sako ar kaip jie supranta tautinį identitetą, bet ir kaip *in situ*, t. y. situaciškai ir kontekstualiai“ (p. 7) parodomas identi-tetas ir žaidžiama jo simboliais.

Didėjanti emigracija Lietuvai daugeliu požiūriu tampa skaudi problema. Pa-sikeitusi demografinė situacija daro įtaką daugeliui gyvenimo sričių. Etnografinėse ekspedicijose liūdnei stebime apmirštan-tį gyvenimą ištuštėjusiuose mažuosiuose miestuose ir kaimuose, kurių gyventojai